

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ DE NICOLAE TITULESCU
LA UNIVERSITATEA DIN OXFORD, NEW COLLEGE

Oxford, 4 iunie 1937

*„Milioane de oameni au murit în Marele Război
pentru ca să se poată naște o nouă viață internațională“*

Cred că nu pot găsi un mai bun mod de a vă mulțumi pentru frumoasa primire pe care mi-ați făcut-o, decât prezentându-vă un rezumat al vieții de la război încoace, un bilanț a tot ce s-a întâmplat bun și rău în acest răstimp.

Primul fapt de remarcat este acela că tratatele de pace au fost imperfecte. Ele au fost criticate din punctul de vedere al modului în care au fixat frontierele. Nu mă voi ocupa aici de această chestiune. Nu doresc să intru în probleme de ordin local, ci să rămân în domeniul marilor probleme internaționale.

Tratatele s-au ocupat aproape exclusiv de aspectul politic. În numele principiului naționalității, ele au divizat marile unități politice de dinaintea războiului, dar nu au unit pe tărâm economic noile entități politice, mult mai omogene, pe care tocmai le creaseră, pentru a forma astfel mari unități economice bazate pe asociere de interese.

Al doilea fapt de remarcat este destrămarea solidarității internaționale o dată cu ultima lovitură de tun.

Anumite state au adoptat o politică autarhică, ridicând înalte bariere vamale, ceea ce le-a permis să trăiască în totală izolare față de restul lumii. Sub pretextul apărării naționale, anumite state își subordonează toate nevoile economice programului lor de înarmare, iar aceste înarmări sunt atât de excesive, încât scopurile lor ofensive sunt deosebit de evidente.

Dacă vom trece în domeniul politic, vom putea desprinde trei fapte neplăcute: lipsa unei politici de lungă perspectivă privind Germania; abandonarea pentru un timp a încrederii în Societatea Națiunilor din cauza eșecurilor succesive ale Societății; intervenția Germaniei și Italiei în Europa Centrală și Balcani, cu scopul de a transforma teritoriul popoarelor de acolo într-un hinterland politic și economic.

Privitor la Germania, se puteau practica doar două politici: prima, aceea a forței, care să arate Germaniei că, dacă face anumite lucruri pentru a-și atinge scopurile, s-ar găsi imediat confruntată cu o forță atât de mare, încât ar fi immobilizată.

Deoarece Anglia și Franța nu au putut ajunge niciodată la o înțelegere privind practicarea unei astfel de politici, singura posibilitate era aceea de a adopta o politică de conciliere – un acord încheiat la timp, când servituțile tratatelor erau încă atuuri în mâinile așa-zisilor învingători – de a adopta o politică a creditorului generos, care, printr-un gest, dă naștere în inima debitorului unui sentiment de recunoștință. La Cannes, Briand a vrut să practice o astfel de politică. A fost împiedicat să o facă. S-a spus că este prematur! Experiența a dovedit că tot ce s-a făcut după aceea a fost tardiv. E adevărat, aveam de-a face cu Germania lui Stresemann. Consider drept un privilegiu faptul că Stresemann mi-a acordat prietenia sa. Am purtat împreună lungi convorbiri politice. M-a invitat la Berlin să țin o cuvântare în fața întregului Reichstag – o mare onoare pentru un străin și un fost inamic. Am cunoscut bine personalitățile politice internaționale din

ultimii douăzeci de ani. Stresemann avea o minte absolut de prima clasă. Nu era cu nimic mai puțin imperialist decât succesorii săi, doar că avea metodă. Știa că există probleme la care te gândești în permanență, dar despre care nu trebuie să vorbești niciodată. Într-o zi, când i-am alcătuit o listă a lucrurilor la care se gândea, dar despre care nu vorbea niciodată, mi-a spus că sunt „Teufel“ („Dracul“) și de atunci a continuat să mă numească așa, în cel mai afectuos mod cu putință. Tocmai de aceea, Stresemann era mult mai periculos decât succesorii săi – făcea mai puțin zgomot și nu pricinuia teama pe care o creează zgomotul.

Când ne gândim la modul în care au dispărut, fără niciun fel de compensație, problemele Saarului, ale controlului militar, ale reparațiilor de război, este edificator să remarcăm absența unei politici concertate privitoare la Germania. Briand a văzut clar în 1922. Aceia care nu au făurit o politică de perspectivă în privința Germaniei vor purta răspunderea unui viitor război.

Cunosc toată povestea reparațiilor, de la început până la sfârșit. Privind retrospectiv asupra conferințelor de Spa¹ și Lausanne, doresc să evoc două incidente. De la Spa am o dublă amintire: prima este aceea că, deși eram ministru de Finanțe și reprezentantul țării mele, nu am fost admis la conferință pentru că țara mea nu era o mare putere. Într-o zi, dorind să pătrund în sala unde aveau loc dezbaterile, l-am rugat pe Venizelos² să mă însoțească. Clădirea unde se ținea conferința se afla în mijlocul unui parc mare. La porți erau soldați belgieni cu pușca la umăr. „Ministrul român de Finanțe“ – i-am spus soldatului. Acesta a clătinat din cap. „Primul-ministru al Greciei“, am rostit cu o voce autoritară, împingându-l înainte pe Venizelos. Soldatul a binevoit să ne vorbească. „Aveți permise de ziariști?“ – m-a întrebat el. Societatea Națiunilor nu lansase încă asupra lumii valul de democrație. După Spa, am fost admiși pretutindni, dar nu am fost cu nimic mai fericiți, căci am fost obligați să facem uneori opțiuni, când nu întotdeauna doream să le facem.

A doua amintire legată de Spa se referă la procentul ridicol oferit țării mele, faimosul unu la sută: unu la sută pentru toate distrugerile suferite de România, în timp ce Portugalia a primit 0,75 la sută.

La Lausanne, pe bună dreptate, delegația britanică dorea totala anulare a reparațiilor, în schimbul unui armistițiu politic pe timp de zece ani, precum și a unor concesiuni din partea Germaniei la Conferința pentru dezarmare, care își desfășura lucrările tot atunci. Am fost însărcinat să vorbesc în acest sens cu prietenul meu Edouard Herriot. Nici n-a vrut să audă de așa ceva. A declarat că opinia publică din Franța nu va accepta niciodată un asemenea aranjament. Peste câteva zile, Herriot mi-a spus: „Am câștigat o mare victorie. Am obținut pentru Franța trei miliarde de mărci“. „Nu le veți vedea niciodată“, i-am răspuns eu destul de supărat. „Se prea poate“, a spus Herriot, „dar putem să vorbim despre ele, în politică asta contează!“ Nimeni nu a văzut până astăzi cele trei miliarde de mărci și nimeni nu mai vorbește despre ele. În schimb, nu avem nici armistițiu politic și nici acord militar. Acum mai bine de doi ani, Germania și-a luat singură drepturile pe care le-a cerut și care i s-ar fi putut acorda pe baza unui contract. Și

¹ La 16 iulie 1920 s-a semnat la Spa Acordul privind reparațiile datorate de Germania puterilor învingătoare în Primul Război Mondial. României i s-a atribuit numai cota de 1 la sută din totalul reparațiilor germane și 10,55 la sută din cele orientale (de la Ungaria, Austria și Bulgaria). Procentul oferit la Spa nu corespundea nici din punct de vedere material și nici din punct de vedere moral eforturilor României în timpul războiului.

² Eleutherios Venizelos.

astfel, viața internațională a intrat într-un haos căruia nimeni nu-i poate prevedea sfârșitul.

Ultima noastră carte era Ruhrul, pe care, până la plebiscit, Germania mai punea încă mare valoare. Nimeni nu a vrut să fie de acord să discute problema Ruhrului, iar când a venit vremea plebiscitului, Franța și-a asumat onoarea de a nu interveni și Germania și-a asumat gloria de a fi cucerit o Franță neutră.

Odată, când am avut cinstea de a discuta cu cancelarul Brüning³ la Ambasada germană de la Geneva, întrucât mi-a spus că pot să-i vorbesc cu aceeași franchețe cu care mă adresasem lui Stresemann, nu m-am putut abține să nu-i spun: „Ce fel de *dar* am putea face noi Germaniei? Tot ce îi dăm, ia ca pe un drept al ei. Nu credeți că o țară se află într-o situație foarte neplăcută, atunci când nimeni nu-i poate oferi nimic în dar, fiindcă ea pretinde că deja totul îi aparține?” Cancelarul s-a mulțumit să răspundă cu un zâmbet binevoitor. Ar fi putut spune ceva. Dar nu ar fi putut afecta în niciun fel legitimitatea întrebării mele.

Al doilea fapt politic, pe care cu tristețe suntem obligați să-l remarcăm, este pierderea prestigiului Societății Națiunilor. Nu pot concepe viața politică fără Societate și am lucrat pentru Societate încă de la fondarea ei. În conflictul chino-japonez, Societatea a pierdut prestigiul pentru că nu a acționat. În conflictul italo-etioopian, Societatea a pierdut prestigiul pentru că acțiunea sa a fost inefficientă. Nu intenționez să mă ocup acum și aici de cauzele eșecurilor Societății și de măsurile care trebuiesc luate.

Personal, consider că reforma Pactului ar fi o greșeală gravă. Pactul trebuie întregit prin pacte militare de asistență regională, care să se suprapună Pactului.

În conflictul de ideologii al cărui teatru este astăzi Europa, politicile interne nu sunt singurele implicate. Nu trebuie să existe niciun fel de amestec în politicile interne ale altor țări, dar suporterii Societății Națiunilor trebuie să o apere împotriva dușmanilor ei. Hitlerismul și fascismul luptă împotriva comunismului și viceversa – cei care cred în democrație nu trebuie să se amestece în această dispută. Dar atunci când Societatea Națiunilor este atacată, toți cei care cred în ea trebuie să se ralieze în apărarea ei.

Nu au murit milioane de oameni în Marele Război pur și simplu pentru o bucată de teritoriu. Au murit pentru ca să se poată naște o nouă viață internațională. Au murit pentru ca țările lumii să se poată constitui într-o Societate a Națiunilor, pentru a preîntâmpina războaiele ca acelea pe care ele le cunoscuseră. Dacă nu apărăm Societatea împotriva atacurilor lansate împotriva ei de așa-numitele State totalitare, înseamnă că nu apărăm memoria oamenilor care, prin moartea lor, au permis realizarea aceluia marelui ideal internațional – Societatea Națiunilor.

Al treilea fapt politic pe care trebuie să îl remarcăm este confuzia produsă în Europa Centrală, adică tocmai în regiunea unde războiul este un pericol, de intervenția Germaniei și Italiei.

Mai întâi Italia, adoptând revendicările revizionismului ungar, a câștigat Ungaria din punct de vedere politic, indiferent de legăturile Ungariei cu Germania; or aceste legături sunt mult mai puternice decât s-ar putea bănuși. Lucrul acesta a făcut ca acordul dintre cele cinci state dunărene să devină imposibil.

Apoi, Italia, adoptând vederile patrioților austrieci, a câștigat Austria din punct de vedere politic, în ciuda puternicelor legături dintre Austria și Germania, pozând drept apărătoare a Austriei împotriva Anschlussului.

³ Heinrich Brüning.

După războiul etiopian, Italia și-a schimbat brusc politica în Europa Centrală. A acceptat acordul dintre Austria și Germania, făcând asemenea sacrificii ca să creeze – sau să dea impresia că a creat – axa Berlin–Roma⁴, și a împins Austria în brațele Germaniei. Ca rezultat al acestei schimbări de politică, Austria a devenit deosebit de îngrijorată în legătură cu propria sa independență, iar această neliniște a fost împărtășită și de Ungaria. Ungaria înțelege că Anschlussul o va face vecină a Germaniei și că într-o zi Anschlussul s-ar putea transforma într-un Anschluss austro-ungar! Se teme de acest lucru, cu atât mai mult cu cât, recent, Italia a semnat un acord cu Iugoslavia⁵ care practic a pus capăt sprijinirii de către Italia a pretențiilor Ungariei în privința Iugoslaviei. Acordul precedent dintre Iugoslavia și Bulgaria⁶ plasează Iugoslavia într-o situație cu totul specială în Europa Centrală.

Departate de mine intenția de a examina ce ar face Italia în ultima clipă, în caz de război. Important e să remarcăm faptul că angajamentele⁷ pe care Austria și Ungaria le-au semnat cu Italia le împiedică să caute securitatea în altă parte. Important este, de asemenea, să combatem acțiunea vădită întreprinsă în vederea izolării Cehoslovaciei. Important este să remarcăm faptul că germanizarea Europei Centrale se realizează, conștient sau nu, cu ajutorul Italiei.

Acestor acumulări de fapte ce trebuie consemnate cu dezaprobară și mâhnire, li se opun din fericire altele, care ar putea să le contrabalanseze. Principalul este de a ști dacă acestea din urmă au aceeași valoare ca și primele și apoi de a lua măsuri imediate pentru ca balanța să încline în favoarea lor.

Prietenia dintre Marea Britanie și Franța este primul fapt care întărește pacea. De la război încoace această prietenie a cunoscut multe eclipse, dar de la 7 martie, când zona demilitarizată a fost ocupată de Germania, prietenia anglo-franceză a fost în sfârșit pecetluită. Anglia a declarat ca un avertisment că o agresiune împotriva Franței va fi considerată agresiune împotriva Marii Britanii. Aparent, reacția Marii Britanii și Franței față de ocupația germană de la 7 martie nu a fost foarte puternică. Dar a fost foarte profundă.

Al doilea fapt care consolidează pacea existentă este alianța franco-sovietică. Criticile aduse acestei alianțe de către Germania nu au nicio fundamentare. Germania dorește să dispară obligațiile articolului 15, paragraf 7, și în special ale articolului 16. Dacă Germania nu mai este membră⁸ a Societății Națiunilor, ceea ce este foarte regretabil, aceasta nu este un motiv ca ea să distrugă obligațiile care ne leagă pe noi, membrii Societății.

Știu că s-a spus că în această problemă am acționat ca ministru al Afacerilor Străine al Franței. Este o cinste prea mare pentru mine și este o exagerare! Nu eu am

⁴ La 25 octombrie 1936, s-a semnat Tratatul de colaborare germano-italian, care a pus bazele Axei Berlin-Roma.

⁵ La 25 martie 1937, s-a semnat Tratatul de prietenie iugoslavo-italian, care a avut un rol nefast pentru solidaritatea Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice.

⁶ La 24 ianuarie 1937, la Belgrad, Milan Stojadinović, prim-ministru și ministru de Externe al Iugoslaviei, și Gheorghii Kioseivanov, prim-ministru și ministru de Externe al Bulgariei, au semnat Tratatul de prietenie iugoslavo-bulgar. Acest act însemna un pas important pe calea îndepărtării Iugoslaviei de Înțelegera Balcanică.

⁷ La Viena s-a semnat un protocol secret italo-ungaro-austriac în care se prevedea că în caz de război cele trei state semnatare vor păstra o neutralitate binevoitoare unul față de altul.

⁸ La 14 octombrie 1933, Germania își face cunoscută hotărârea de a ieși din Societatea Națiunilor.

inventat politica unei alianțe între Franța și Rusia. Prim-miniștrii Herriot și Boncour au fost responsabili de lucrul acesta. Atunci când, pe vremea domnului Laval⁹, lucrurile nu mergeau prea bine, am fost rugat de către cei de la Quai d'Orsay să mențin contactul între ei și Ambasada sovietică. Am făcut-o cu plăcere și cu rezultate satisfăcătoare. Atâta tot. Pentru Franța, problema alianței cu Rusia Sovietică se prezintă într-un mod foarte clar:

a) Această alianță nu încarcă cu obligații sporite o Franță, care este deja angajată, în virtutea tratatului ei cu Cehoslovacia, să intre în război în cazul unei agresiuni din partea Germaniei; dar această alianță îi aduce, în schimb, un spor de securitate care nu o costă nimic.

b) Dacă Franța nu ar deveni aliatul Rusiei Sovietice, aceasta din urmă s-ar alia în mod inevitabil cu Germania¹⁰. În ciuda conflictului de ideologii, Germania înțelege bine realitățile politice. Iar în politica Germaniei față de Polonia, avem exemplul că ea poate să facă în așa fel încât ideile să se încline în fața faptelor.

Tratatul franco-sovietic a fost semnat numai după ce guvernele Marii Britanii și Italiei au declarat că el nu contrazice în niciun fel Tratatul de la Locarno.

Dacă Franța ar fi obligată, în virtutea tratatului ei cu Cehoslovacia sau în virtutea tratatului ei cu Rusia Sovietică, să intre în război împotriva Germaniei, și dacă actul ei ar apărea ca o punere în aplicare a articolului 15, paragraf 7, sau a articolului 16 al Pactului, ce ar *face* Marea Britanie?

Este adevărat că, în asemenea cazuri, Marea Britanie nu este obligată să intre în război, dar dacă Marea Britanie nu ar proceda la o blocadă împotriva Germaniei și nu ar asigura liniile de comunicație dintre Franța și coloniile ei, esența acordului franco-britanic ar fi distrusă.

Acestea nu sunt acte de război. Marea Britanie nu poate rămâne în umbră până în ziua mării încercări. Dar, nici acordul cu Franța, nici obligațiile Pactului nu ar mai însemna nimic, dacă, în cazul că Franța ar intra în război, în împrejurările schițate mai sus, Anglia nu și-ar asuma blocada Germaniei și paza liniilor de comunicație cu coloniile franceze.

Într-un asemenea caz, în locul abținerii Marii Britanii, eu aș prefera politica splendidei izolări. Această politică are cel puțin meritul de a fi limpede și de a nu da naștere la iluzii periculoase.

Doi alți factori care întăresc pacea existentă sunt noua Mică Înțelegere și Antanta Balcanică, despre care, permiteți-mi să vorbesc, în calitate de coautor, și să spun anumite lucruri pe care nu le veți găsi în cărți.

Spun „noua Mică Înțelegere“ din 1933, deoarece ea a fost diferită de cea realizată în 1921 de către Pasić¹¹, Take Ionescu și Beneš. Noua Mică Înțelegere nu este o simplă alianță militară... Ea este o asociație de state, deschisă Austriei și Ungariei, care își stabilesc în comun politica externă și interesele economice, astfel încât să constituie o unitate internațională superioară și indivizibilă, niciunul din cele trei state membre

⁹ Pierre Laval.

¹⁰ La 23 august 1939 s-a semnat la Moscova Tratatul de neagresiune dintre U.R.S.S. și Germania („Pactul Molotov-Ribbentrop“); se ajunge la o înțelegere între cele două țări privind stabilirea unei noi ordini politico-teritoriale între Marea Baltică și Dunăre, cu efecte majore pentru înrăutățirea situației internaționale a României. În iunie 1940, ca urmare a două ultimatumuri sovietice, România a fost obligată să cedeze Basarabia, Bucovina de Nord și Ținutul Herța.

¹¹ Nikola Pasić.

neputând să încheie vreo înțelegere politică sau economică având importante consecințe politice, fără consimțământul celorlalte două state.

Cum a ajuns să ia naștere această nouă Mică Înțelegere?

În toamna lui 1932 răsturnasem guvernul Vaida¹² care voise ca România să semneze un pact de neagresiune cu Sovietele pe o perioadă de numai cinci ani și cu recunoașterea disputei existente între cele două țări – statutul Basarabiei ca teritoriu românesc. Am raportat un mare succes în Camera Deputaților: unanimitatea tuturor partidelor. Dar dezbaterile odată încheiate, văzând că Polonia a semnat¹³ cu Sovietele fără noi, văzând că Franța a semnat¹⁴ cu Sovietele fără noi, am reflectat mult timp asupra inexactității, cel puțin din punct de vedere politic, a cuvintelor lui Ibsen¹⁵: „Omul nu este niciodată mai măreț decât atunci când este singur“.

Trebuia să creez sau să consolidez anumite legături. Am cercetat harta: rămâneau doar Cehoslovacia și Iugoslavia. Am cerut o întrunire specială a Micii Înțelegeri la Belgrad în decembrie 1932. Am ridicat acolo problema unei noi Carte a Micii Înțelegeri, care să nu permită niciunui membru să încheie o înțelegere politică fără consimțământul celorlalți membri. Iugoslavia a acceptat imediat – pe atunci se afla în termeni foarte proști cu Italia. Era perioada când chestiunea privitoare la Traun era obiectul unei polemici violente. Dar prietenul meu Beneš mi-a cerut precizări: „La ce situație concretă vă gândiți?“ A trebuit să-i spun: „Nu voiam ca acele două state ale Micii Înțelegeri să recunoască *de jure* Rusia Sovietică, înainte ca România să-și fi obținut satisfacția necesară, care să-i permită să procedeze concomitent în același mod“. Beneš mi-a spus că e imposibil deoarece în țara sa există un partid filorus și multe interese ceho-ruse. Dar ca să mă ajute, Beneš mi-a spus că timp de încă doi ani nu va recunoaște Sovietele. A mai trecut o lună. Și după aceasta a venit la putere Hitler.

De data aceasta, Beneš a fost cel care mi-a spus că Mica Înțelegere trebuie consolidată cu orice preț. Acum el cerea ca niciunul din cele trei state să nu poată stabili acorduri politice fără consimțământul celorlalte două. Fiecare dintre noi, Beneš, Jevtić și cu mine, am putea da o versiune diferită a modului în care s-a creat Mica Înțelegere. Pentru mine este clar că noua Mică Înțelegere este un edificiu cu trei etaje, pe care l-a creat teama. Teama românească față de ruși; teama iugoslavă față de italieni; teama cehoslovacă față de germani. Nu este niciun motiv de rușine. Oare nu este adeseori teama începutul înțelepciunii?

În ceea ce privește Înțelegerea Balcanică, vă voi face o dezvăluire cu totul confidențială.

Politica italiană urmărea împărțirea Balcanilor. Italia voia să suprapună un acord turco-bulgar acordului turco-grec. Eram la băi la Gastein când am aflat vestea că Bulgaria a făcut greșeala să refuze oferta turcească. Am simțit de îndată că trebuie să se facă ceva. Am acceptat imediat invitația guvernului bulgar de a întreprinde o vizită în Bulgaria. Și am făcut în așa fel încât să fiu invitat în toate capitalele balcanice. În octombrie 1933 am trecut de la Sofia la Ankara, de la Ankara la Atena, de la Atena la Belgrad. La sfârșitul lui octombrie 1933, Pactul Balcanic a fost parafat. În februarie 1934, am semnat la Atena textele asupra cărora căzuserăm de mult de acord.

¹² Alexandru Vaida-Voevod.

¹³ Tratatul de neagresiune sovieto-polon a fost semnat la Moscova la 25 iulie 1932.

¹⁴ La 29 noiembrie 1932, la Paris s-a semnat Pactul de neagresiune dintre Franța și U.R.S.S.

¹⁵ Henrik Ibsen.

Recunosc că acordul italo-sârb și acordul sârbo-bulgar au dat o lovitură celor două instrumente ale păcii organizate reprezentate de Mica Înțelegere și de Înțelegerea Balcanică, deși, oficial, eu susțin contrariul. Dar, la o examinare mai atentă, dacă anumite acte pot fi criticate, comunitatea de interese a acestor două grupuri regionale este atât de mare, încât cred că ar fi greu ca ele să dispară de la o zi la alta.

Dar, indiferent încotro ar înclina balanța, spre faptele negative pe care le-am citat, sau spre cele pozitive, sunt de părere că balanța va înclina de partea păcii, dacă Anglia va vorbi la momentul oportun, spunând că pacea în Răsărit o interesează deopotrivă cu pacea în Occident.

Marea Britanie trebuie să înțeleagă că soarta ei e să scrie o piesă fie în două acte, fie într-unul singur. În primul caz, piesa va fi o tragedie. Primul ei act va fi războiul în Răsărit și pacea în Apus. În actul al doilea, Marea Britanie și mai multe alte Puteri vor cunoaște înfrângerea din partea unei Germanii a cărei forță va crește de pe urma tuturor teritoriilor anexate sau a resurselor economice dobândite.

În cel de al doilea caz, Marea Britanie va scrie o piesă într-un act, dar care nu este o tragedie: ea va intra în grupul țărilor interesate în menținerea păcii în Răsărit, iar meritul acestei a doua piese este că, o dată scrisă, nu va fi niciodată jucată. Germania va fi prima care să recunoască că împotriva unui asemenea grup de state ea va pierde războiul. În 1914, Germania a fost decepționată de către Marea Britanie atunci când a văzut că Marea Britanie renunță la neutralitate. Dacă un alt gest potrivit ar face imposibilă o nouă decepție, pacea poate fi păstrată pentru mult timp.

Ce dovadă mai elocventă a măreției țării dumneavoastră, a prestigiului Marii Britanii, decât aceea de a ajunge la concluzia că o vorbă din partea ei, venită la timp, poate schimba fața lumii!

AMAE, fond 77/T. 34, vol. XI; vezi și Nicolae Titulescu, *Pledoarii pentru pace*, Editura Enciclopedică, București, 1996, pp. 558–571; 544–557; scurtă relatare în „Universul“, 6 iunie 1937.